

Петро Титович Климович: один з когорти одеситів-міністрів українських урядів 1917 — 1921 рр.

Одеса дала українському державному відродженню ділу низку визначних діячів. Серед них були міністри урядів Центральної ради, гетьманату П. Скоропадського й Директорії УНР: Володимир Чехівський, Сергій Шелухин, Андрій Ніковський, Іван Липа та ін. У цій плеяді менш відомою й дослідженою постаттю залишається Петро Титович Климович — міністр фінансів уряду Центральної ради 1918 р.

Нажаль небагато фактів щодо його біографії можна знайти в історичній літературі. Народився П. Климович 1855 р. в с. Орлик на Полтавщині в сім'ї священика. Закінчив Полтавську духовну семінарію. Продовжив навчання на юридичному факультеті Новоросійського (Одеського) університету, який закінчив у 1879 р. зі ступенем кандидата права [1, 2]. По завершенні навчання Петро Титович наприкінці 1880-х — середині 1890-х рр. працював на посаді помічника секретаря Земського банку Херсонської губернії (мешкав він тоді на вул. Старопортофранківський «у будинку Чорби»). Тоді ж П. Климович був активним діячем української одеської громади.

У багатьох історичних працях та популярних виданнях вказано, що у цей час Петро Титович, через свою революційну діяльність, неодноразово потрапляв до поліції. Так «Енциклопедія історії України» повідомляє, що П. Климович був «заарештований та ув'язнений за передачу грошей арештованим членам громади. Климович — автор виправдального листа членів громади до одеського градоначальника О.Гейнса (19(7) листопада 1879 р.). Звільнений з ув'язнення 1880 р. й виїхав до Австрії, згодом переїхав у Швейцарію, Як представник громади зустрічався з Драгомановим у Женеві (1881; Швейцарія). Брав участь у підготовці вид. «Словарь російсько-український» (Львів, 1893—98). 1917 р. повернувся в Україну...»[3]. Зазначені факти біографії не зовсім узгоджуються з фактами життя П. Климовича, який наприкінці XIX — на початку XX ст. був помітною постаттю в міському самоврядуванні Одеси й з поліцією відвертих конфліктів не мав. Цілком можливо, що автори просто плутають двох Климовичів — членів української Одеської громади (окрім П. Климовича до одеської громади входив також Михайло Іванович Климович).

Історик А. Болдирев зазначав, що П. Климович входив до тієї групи членів одеської громади, яку «складали урядовці, переважно з ліберального у той час міністерства фінансів»[4]. Сучасний історик В. Кузьменко називає П. Климовича серед тих діячів, які мали «великий авторитет у

громадівців». Євген Чикаленко у своїх спогадах відзначав, що П.Климович певний час був редактором журналу одеської громади «По морю и суше». Однак В. Кузьменко звертає увагу на те, що в якості редактора зазначеного журналу Климович в офіційних документах не згадувався й зазначає: «якщо і припустити, що одеська громада доручила редакторство П. Климовичу, то все одно зв'язки з цензурою підтримував Л.Л. Міхневич»[5].

Безпосереднім керівником П. Климовича у Земському банку Херсонської губернії був відомий український діяч Одеси Павло Олександрович Зелений[6]. Коли П.А. Зелений був обраний на посаду одеського міського голови, він, вочевидь, згадав про свого здібного співробітника по земському банку. 28 вересня 1899 р. П. Климовича на термін до 1901 р. було обрано членом Одеської міської управи. Виступаючи на засіданні Одеської міської думи 6 листопада 1899 р. Петро Титович заявив, що його обрання на цю високу посаду відбулося лише завдяки особам, що його «знали та рекомендували» й обіцяв виправдати довіру («пп. Гласні, — між іншим, сказав П. Климович, — передусім вважаю своїм обов'язком подякувати вас за високу честь, яку ви мені виказали, обравши мене членом Одеської міської управи, Моя попередня непоказна служба не надавала мені права виставляти свою кандидатуру на такий високий пост, й особисто в мене, напевно, не вистачило б сміливості виставити свою кандидатуру. Обравши мене, наскільки я розумію, ви виказали довіру тим особам, які знають та рекомендували мене. Й я розумію, що на мені лежить моральний обов'язок виправдати довіру одних та заслужити ще довіру інших»). П. Климович очолив в управі так звану «Будівельну частину», тобто повністю відповідав за будівництво та благоустрій міста й мав найбільше обов'язків порівняно з іншими членами управи. Ще приймаючи посаду Климович зауважив, що у місті є «деякі елементи благоустрою, про які найменше говорять, хоча вони найбільше потребують уваги»[7]. Саме удосконаленню цих «елементів»: каналізації, вивезенню сміття, екології, транспортному сполученню з передмістями, брукуванню та розширенню вулиць та ін. П. Климович присвятив чимало зусиль.

В центрі уваги П. Климовича як члена одеської управи було також питання організації трамвайного сполучення в Одесі. Адже через відповідну угоду з бельгійським товариством Одеса тоді мала лише кінний трамвай, так звану «конку» й не мала права будувати електричний. У листопаді 1900 р. П. Климович мав зустріч з представниками бельгійського товариства й вимагав «...вжити заходів для усунення безпорядків й свавілля, що викликають справедливе обурення осіб, які змушені користуватися одеськими трамваями». «Разом з тим, — доповідав одеський думі Петро Титович, — я вказував, що внаслідок величезних прибутків, які приносять лінії трамваю взагалі й лінія на Великий Фонтан зокрема, товариству вар-

то було б піти на зустріч побажанням публіки... Я не вірю, щоб легко було отримати від бельгійців підприємство у свої руки, а якщо так, то всі величезні вигоди від підприємства на невизначений, можливою, значний термін, а між тим трамвайна справа в Одесі перебуває у такому стані, що нам зволікати неможливо. Можливо, я суб'єктивно дивлюся на цей бік справи, але це зрозуміло, оскільки мені як особі, що відає цією у вищій мірі неприємною справою, найбільше й найчастіше доводиться розбиратися у безкінечних скаргах публіки на незадовільність кінного руху й завжди доводиться розводити руками». Петро Титович звертав увагу на становище у Києві, місті, що тоді було меншим за Одесу, де не зважаючи на незручність ландшафту, успішно розвивалася мережа електричного трамваю («Я абсолютно не розумію, — наголошував П. Климович, — чим Одеса гірше за Київ щодо експлуатації електричного трамваю мережа одеських доріг перебуває, за незначним виключенням, майже на горизонтальній лінії й щодо експлуатації надає значних зручностей. ...Якщо в Києві, який має 200 000 мешканців число пасажирів збільшилося до 28-29 мільйонів, то чому не вважати за можливе таке ж збільшення й для м. Одеси, де населення є значно більшим»), Петро Титович активно просував проекти збільшення трамвайного сполучення з передмістями Одеси. Наприклад підготував доповідь «про покращення сполучення по одеським кінно-залізничним дорогам й паровий трамвай на Великий Фонтан», деякі твердження з якої є актуальними для Одеси й сьогодні («населення зазначеної місцевості, — стверджував П. Климович, — як відомо, зростає з кожним роком й зростання населення відбувалося б ще швидше, якби сполучення з містом по трамваю було б у зимовий час частіше, а особливо якщо б останній потяг відходив від міста набагато пізніше»). П. Климович вважав за необхідне зробити маршрути трамваю більш частими, продовжити деякі лінії, влаштувати нічні маршрути, запровадити пересадочні квітки тощо.

Надзвичайно активна діяльність П. Климовича на посаді члена управи принесла йому популярність серед гласних міської думи та мешканців Одеси. Недивно, що у 1901 р. Петра Титовича було знов обрано членом управи на наступний термін. Окрім того набутий авторитет дозволив йому балотуватися до гласних думи й цілком закономірно, що 15 січня 1901 р. серед 38 осіб, які були обрані гласними одеської міської думи на 1901 — 1904 рр. опинився й «кандидат права Петро Титович Климович».

Отже від 1901 р. П. Климович працював і як член управи, і як гласний думи. Як і раніше від готував десятки доповідей для міської думи й відвідував практично усі її засідання. Так лише у 1902—1903 рр. П. Климович підготував для міської думи доповіді: «щодо питання про створення проекту плану торговельної школи»; про платню за використання приватними особами тротуарів для складування будівельних матеріалів (зазначену

платню за пропозицією П.Климовича було спрямовано на завершення будівництва в районі Пересипу «деструктора» за іноземною технологією для спалювання небезпечних відходів та сміття); «про будівництво гілки і кінно-залізничної дороги від психіатричної лікарні до воріт нової лікарні на Слобідці-Романівці»; «щодо клопотання домовласників Хаджибеївського лиману про дозвіл провести гілку залізниці від станції «Пересип» до дачі Маврокордато». Стосовно останнього питання П. Климович (так само як і міський інженер) виступив проти запропонованого проекту залізничної гічки, який значно зменшив би територію одеських «полів зрошення», які слугували місту місцем збирання стічних вод. «Через те, що кількість клоачних вод, що поступають з міста щороку збільшується; а площа, що може бути зайнята під зрошення цими водами обмежена й щороку зменшується...», П. Климович запропонував провести залізничну гілку так, щоб найменше зачепити «поля зрошення», а також із власників хуторів стягнути суму за проведення залізниці через міську землю, «яку потрібно було б використати на спорудження біологічного фільтру, так би мовити, для компенсації тієї шкоди, яку буде завдано місту від зменшення площі полів зрошення». Загалом і в цьому і в багатьох інших питаннях П. Климович виступав як захисник екології Одеси. У цей час Петро Титович виконував обов'язки голови комісії з брукування та каналізації міста, голови Одеської міської виконавчої санітарної комісії, члена виконавчої водопровідної комісії, члена підготовчої комісії для будівництва ліній електричного трамваю в передмістях Одеси, члена ревізійної комісії Товариства допомоги бідним дітям м. Одеси та багатьох інших установ. На початку 1904 р. П. Климович був змушений очолити й одеський водогін (після того як виявилися зловживання його попереднього керівника). Під керівництвом Петра Титовича було здійснено ревізію витрат цього вкрай необхідного для міста об'єкта, а також у квітні 1904 р. проведено низку випробовувань нових машин водогону[8].

Зі справ своєї муніципальної діяльності П. Климович досить часто співробітничав з іншими українськими діячами Одеси, зокрема, лікарем І. Луценко, архітектором Ф. Нештурхою та ін. В центрі уваги Одеської міської думи, а також її установ: «Санітарної комісії» та «Ради лікарів» (обидві ці установи певний час очолював П. Климович) була й Дальницька лікарня, де працював І. Липа. Цікавим фактом було те, що за часів, коли міським головою Одеси був П. Зелений, а членом міської управи П. Климович, серед осіб, які отримували стипендію на навчання від міської влади був Всеволод Змієнко (1886 — 1938 рр.) — майбутній керівник одеських гайдамаків, соратник Ю. Липи, генерал-хорунжий української армії[9] (наприкінці 1902 р. у Одеської думи просила допомоги «Змієнко Агрипина, вдова відставного поручика, колишня народна вчителька, отримує пенсію у розмірі 36 крб. 25 коп. в місяць У неї діти:

Всеволод 16 років, учень IV класу Казенного реального училища й Володимир 7 років який ще не вчиться. Чоловік помер у жовтні минулого року, при ній же мешкає стара мати 70 років». Миська дума задовольнила прохання А.Змієнко й виділила «сину вдови поручика Всеволоду Змієнку, який навчається у Одеському реальному училищі, 90 крб.»).

На 1904 р. становище мера-українофіла П.Зеленого похитнулося. Опозиційні до нього гласні миської думи піддавали гострій критиці діяльність управи (П.Климовича, між іншим, «звинувачували» в тому, що він часто повідомляє про діяльність управи пресу, в роботі «санітарної комісії» надто довіряє лікарям, тощо), а також під приводом «необхідності економії» вимагали скорочення асигнувань на миські програми, зокрема, на благоустрій міста. П.Климович тоді часто виступав у миській думі проти зменшення фінансування будівництва доріг, утримання миської артілі, влаштування освітлення (зокрема, Петро Титович не погоджувався з ревізійною комісією, що пропонувала «скоротити витрати на освітлення взагалі» й замінити «електричне освітлення в миському саду спиртовим»), миські каменоломні, утримання та реконструкцію водогону, боротьбу з епідеміями тощо. Петро Титович також вважав неприйнятним й скорочення миських асигнувань на соціальні потреби, зокрема, на допомогу студентам («член управи Климович, — писали «Одесские новости», коментуючи засідання Одеської думи від 28 квітня 1904 р., — нагадує, що, по суті, місто отримує від студентів незрівнянно більше, ніж дає їм, а тому не має відмовляти у допомозі студентській ідальні»)[10].

Для ілюстрації результатів своєї діяльності П.Климович 14 травня 1904 р. організував поїздки групи гласних Одеської думи на «поля зрошення» (як зазначали «Одесские новости»: «гласних ...було лише до 15 осіб, про що дуже шкодував П.Климович, який дуже бажав, щоб якнайбільше гласних побачили зразково влаштоване миське господарство»). Під час цієї подорожі гласні, між іншим, подивилися: очисну станцію на «полях зрошення», завод «для утилізації померлих тварин», що там будувався, «миський собачник», вищезгаданий «деструктор» для спалювання відходів при температурі понад 960°C. Окрім того гласні відвідали «миський хутір», що «нагадував багату економію», й залишилися надзвичайно задоволеними від там побаченого. «Можна пошкодувати, — писала газета, — що подібні екскурсії влаштовуються так рідко. Гласні міста, як виявляється, мало знають своє господарство, про яке їм часто доводиться говорити у думі. Ініціатива П.Климовича заслуговує на увагу й, треба думати, не обмежиться цією однією подорожжю» [11].

Зазначена подорож була певним підведенням підсумків роботи П.Климовича на посаді члена Одеської миської управи. У травні 1904 р. він вирішив перейти на посаду директора Одеського товариства взаємного кредиту. Збентежена цим миська управа вирішила запропонувати П.Кли-

мовичу спеціально створену посаду управляючого одеського водогону з великим жалуванням, щоб «компенсувати йому вигоди, які може надати посада директора банку». Проте ані сам Петро Титович, ані миська дума з цим не погодилися [12]. «Одесские новости» з певним сарказмом коментували цю ситуацію: «П.Климович — безперечно приємний громадський діяч. П.Климович користується цілком заслуженою приязню з боку колег по управі та більшості думи. П.Климович може не мати сумнівів щодо поваги з боку більшості населення. Проте з цього тим не менш не слідує, що для П.Климовича можна створювати спеціальні умови миської служби для зручностей П.Климовича... Загалом це досить курйозне становище. Те, яке — на щастя, безуспішно — намагалася створити миська управа для того, щоб утримати П.Климовича. Що ж, власно, сталося? Днями мають відбутися збори членів першого товариства взаємного кредиту. Мають відбутися вибори директора. П.Климович — єдиний кандидат з безсумнівними шансами на успіх. Отже — миське управління неминує буде позбавлено одного з кращих своїх працівників. Про це можна лише пошкодувати, проте чи можливо, задля бажання утримати у себе діяча, не розбиратися у засобах та способах? Ми не вправі коментувати тих мотивів, які лягли у основу рішення п.Климовича проміняти посаду члена управи на директорський пост у банку — це його справа. Але паралель приходиться сама собою. З одного боку — широке поле муніципальної діяльності, почесна та помітна посада в установі, з громадського боку найпривабливішій — самоврядуванні... Але... зі зарплатною трішки меншою, ніж зарплата директора товариства взаємного кредиту, й... з хвилюваннями трішки більшими, ніж хвилювання директора міцного банку. З іншого боку — спокійне місце в комерційному закладі (хоча й з громадськими завданнями) без ідейних засад, без широкої перспективи, але... з окладом трішки більшим й... з хвилюваннями трішки меншими. З точки зору особистих зручностей й матеріального розрахунку, звичайно, друге поле діяльності виглядає більш привабливим. Але П.Климович ніколи дотепер не виявляв особливої жадібності. Навпаки, його вважали й вважають людиною ідейною, такою, яка любить самоврядування й є відданою його інтересам... Й якоюсь дивною, майже образливою здалася мені спроба утримати його шляхом створення кращих матеріальних умов... Й ціною прийняття проекту створення посади спеціального управляючого водогоном. Невже самого П.Климовича ця матеріальна вигода влаштовує більше ніж сама робота в управлінні?... Й не вже він погодиться піти хоча б на найменшу шкоду громадським інтересам, знов-таки, заради своїх особистих вигод? Дивно...».

Однак мотивами вищезгаданого рішення П.Климовича, вочевидь, були не матеріальна вигода, а бажання краще реалізувати свої здібності, чого, внаслідок ситуації, що склалася у Одеській миській думі, він не міг

вже зробити на попередній посаді. 22 травня 1904 р. на «екстреному засіданні» Одеського товариства взаємного кредиту під час виборів голови «обраним по балотуванню виявився П Климович, який отримав 95 виборчих та 54 невиборчих кульки. Обрання п. Климовича спричинило загальні оплески»[13]. У зв'язку з цим П. Климович за власною заявою залишив посаду члена міської управи на початку наступного місяця. «Одесские новости» тоді черговий раз висловити жаль з цього приводу, між іншим, зазначаючи: «на посаді члена міської управи П. Климович пробув близько 6 років, змінивши в останній час М.П. Дмитрієва по завідуюванню водогоном. До обрання членом управи П. Климович служив у земському банку Херсонської губернії. Багато П. Климовичу довелося попрацювати з питання про викуп кінного-трамвайного підприємства. Причому він був прибічником надання бельгійській компанії експлуатації підприємства, але на нових, вигідних для міста, засадах. З кінно-трамвайною справою П. Климович ознайомився всебічно й два рази спеціально їздив з цього питання до Бельгії. П. Климович залишиться в якості гласного міської думи й буде сприяти остаточному вирішенню питання про подальшу долю одеських трамваїв»[14].

Залишивши управу, Петро Титович продовжував активно працювати як гласний думи, очолюючи низку важливих комісій. Підводячи підсумки роботи одеської думи за 1901 — 1904 рр., «Одесские новости» назвали Климовича одним з найактивніших гласних й писали про нього так: «Климович П. відвідав 205 засідань думи (з 216 засідань, що відбулися на той час. — *Т.Г.*) П. Климович безперечно належить до тієї категорії міських діячів, для яких громадські принципи складають основу усіх пропозицій та нововведень міського управління. У п. Юхимовича немає бойового темпераменту й в безпринципній колегії він не в силах створити громадську атмосферу. Через те він неодноразово приєднувався до постанов управи, в яких громадський елемент був представлений у найнезначнішій мірі. Але в своїх одноосібних діях й твердженнях П. Климович є захисником громадських інтересів, й з цієї точки зору те, що п. Климовича вийшов зі складу міської управи є для міського управління відчутною втратою». Кореспондент «Одесских новостей» відзначав, що П. Климович «передусім заявив про себе як принциповий прибічник муніципалізації міських установ» й притримувався цього в усіх питаннях, за виключенням питання про кінний трамвай (щодо нього Петро Титович вважав можливим залишити це підприємство на певний час у приватних руках, однак на нових, більш вигідних для міста, умовах), посилення контролю органів самоврядування над усіма сферами міського життя й розширення прав міської думи[15].

Не дивно, що попри вищезгадані звинувачення у недостатній твердості щодо відстоювання своїх принципів, на початку 1905 р. П.Климовича було

знов обрано гласним Одеської міської думи. У революційні 1905 — 1906 рр. П. Климович як гласний не лише брав участь у вирішенні господарських питань, але й, входячи до «прогресивної групи» в Одеській думі, виступав за розширення місцевого самоврядування, гласності, виборчих прав, брав участь у організації виборів до Державної думи імперії. Так, в жовтні 1906 р. П. Климовича з найбільшою кількістю голосів обрали членом виборчої комісії по Дальницькій дільниці. Між іншим, одним з кандидатів у члени комісії по цій же дільниці було обрано І. Липу[16]. Згодом до «Списку виборщиків Одеського виборчого зібрання з виборів до Державної думи», що нараховував лише 82 особи (вибори до російської Державної думи, яке відомо, демократичністю не відзначалися) потрапили: «Климович Петро Титович, директор банку з вищою освітою», а також «Липа Іван Львович, лікар з вищою освітою». Притому інших відомих українських діячів тогочасної Одеси до зазначеного списку обрано не було[17]. І. Липа та П. Климович у цей час безперечно неодноразово зустрічалися й у стінах одеської «Просвіти». Адже обидва вони були одними з головних організаторів цієї організації (як зазначалося у документах одеської поліції, що були знайдені та опубліковані А.Мисечком: «...після маніфесту 17 жовтня 1905 року українці, що мешкали у Одесі під безпосереднім керівництвом панів Луценко, Шелухина, Сигаревича, Комарова, Липи, Фисуна, Зеленого, Климовича, Шульги та інших почали вербувати однодумців для утворення української партії або товариства», внаслідок чого в Одесі пройшли два «суто політичні» українські мітинги 23 листопада та 4 грудня 1905 р., в період між якими й було створено одеську «Просвіту» — найчисельнішу у Наддніпрянській Україні)[18].

В період революційної «гласності» «Одесские новости», присвячуючи низку шаржів усім гласним одеської думи, зобразили Климовича з величезною бородою й притому коментували його діяльність так: «п. П. Климович один з найповажніших. Хоча ні в чому визначному не помічений. Окрім визначної бороди. ...Добродушний хохломан, що викликає несамовите невдоволення п. Полетаєва: — Крамольники! Українофіли!

Говорить на «о», й нагадує собою доброго «діда» (в оригіналі слово «дід» написано українською. — *Т.Г.*) сидить у колони та дримає. Оживає тільки, коли мова заходить про поля зрошення. Поля зрошення — слабкість П. Климовича. Вирощує там боби та інші «плоди». Говорить довго та нудно. Нагадує чеховського вчителя, який говорив усім відомі істини... Так П. Климович доводить: — «Міський контроль є необхідним». — «Дума має бути повноважною». — «Жонка є поганою річчю» ... Коли П. Климович починає говорити — гласні займаються своїми справами. ...Оживають усі лише, коли П. Климович заявляє — «Я закінчив». Басні пропонують — «Винести подяку».

Однак не дивлячись на промови, що стомлюють аудиторію, П. Климович дуже корисний та шанований гласний. Громадські принципи ставить

понад усе. ...прибічник муніципалізації. Прогресист в повному сенсі цього слова. Проте не має бойового темпераменту. Не може бути воїном на муніципальному полі. Здається перед точкою зору більшості. Був членом управи у часи Зеленого. Але пішов. Не винесла душа управа «позора мелочных обид». Тепер навчає гласних українській літературі... Цитує Шевченко. Мріє про небо України й галушки... тихенько наспівує про себе:

— *«Коли б я був Полтавським соцьким.*

Галушки в Ворсклі я б варив;

По берегам ходили б свині

А я б щодня, то сало б їв»...

Волосся падає йому на обличчя, а він думає, думає... — Може про «край, где все обильем дышит» (слова з вірша О.К. Толстого про Гетьманщину — *Т.Г.*) — може про міський завод з розведення свиней, який він збудував. А може, про те, чи скоро розійдуться по домішках. А загалом шановний, корисний та прогресивний гласний»[19]. Слід згадати, що наведені рядки були ще досить м'якими та доброзичливими в порівнянні з тими «шаржами», які присвячували «Одесские новости» іншим гласним міської думи.

Як гласний міської думи, П. Климович іноді сприяв вирішенню деяких питань пов'язаних з розвитком української культури. Наприклад, на засіданні Одеської думи 8 січня 1907 р. розглядалося «подання Золотоноської управи на ім'я Одеської міської управи від 28 жовтня 1906 року за № 7319 Про пропозицію взяти участь у вшанування пам'яті Т.Г. Шевченка грошовим асигнуванням й обранням представника від м. Одеси до комісії зі спорудження пам'ятника згаданому поету». Гласний І.О. Казарінов з цього приводу, «повідомивши, що Херсонським губернським зібранням асигновано на цей предмет 200 крб., запропонував асигнувати 300 крб.». На це Климович «запропонував асигнувати хоча б 500 крб. Пропозиція П. Климовича пройшла балотування кульками, причому під час підрахунку виявилось, що на користь цієї пропозиції подано 11 голосів й така ж кількість голосів проти цієї пропозиції. Внаслідок цього питання залишилося відритим до наступного засідання». На засіданні від 7 лютого 1907 р. зазначена пропозиція Климовича була знов поставлена на таємне голосування й цього разу пройшла (14 голосів — «за», 7 — «проти»)[20]. Одеська дума таки знайшла у своєму бюджеті 500 крб. на вшанування «Великого Кобзаря».

До березня 1907 р. П. Климович активно працював у складі одеської думи. Відвідував практично всі засідання, брав активну участь у обговоренні найрізноманітніших питань: від перебудови театру Сібірякова й виділення будинку для музею Одеського товариства історії та старожитностей до ремонту тротуарів. У жовтні 1906 р. Климовича було обрано до піклувальної ради жіночих гімназій[21]. В цей же час, щодо деяких питань

роботи в міській думі, він контактував з І. Липою (П. Климович входив до міської Санітарної комісії, в штаті якої був «лікар для бідних») І. Липа; П. Климович виступив в підтримку додаткових асигнувань на лікарню у Дальнику в лютому 1907 р. та ін.)[22].

В січні 1907 р. відбувалися вибори до другої Державної думи імперії. На попередніх виборах представники українських патріотичних сил балотувалися у виборщики від списків демократичних партій (П. Климович, наприклад, балотувався від Партії народної свободи). Однак на початку 1907 р. «демократично-прогресивний блок», який часто декларував свою відданість інтересам національних громад, практично проігнорував кандидатів від окремої «української групи». І. Луценко від імені зазначеної групи висловив протест, так званим, «демократам», звинувативши їх в «українофобії» («українці, — між іншим, писав І. Луценко, — складають в Одесі за чисельністю другу після євреїв групу, майже наближаючись до них у процентному відношенні, водночас, коли, так званому «єврейському блоку» укладальники надали 33 місця у списку, українцям не надано жодного місця, яким би вони могли розпоряджатися самостійно»)[23]. Внаслідок зазначеної ситуації, членів «української групи» несподівано включили до свого списку кандидатів у виборщики, так звані, «мирнообновленці» — представники помірковано правої партії (П. Климович балотувався по Бульварній дільниці; І. Луценко — по Олександрівській, С. Шелухин — по Херсонській, І. Липа — по Дальницькій)[24]. Проте, як відомо, праві партії на виборах до другої Державної думи загального успіху не мали. Отже, жоден з представників «української групи» по Одесі до складу виборщиків думського депутату в січні 1907 р. не увійшов[25].

У складній ситуації, спаду революції та посилення реакції навесні 1907 р. відбувалася кампанія щодо виборів гласних Одеської міської думи. Розгорнулася боротьба між «прогресивною групою», що виступала за продовження демократичних реформ й, так званою, «семинарською групою», що була близькою до монархічних чорносотенних організацій. «Прогресивні», помітно втрачаючи популярність у місті, цього разу, вирішили включити до свого списку й представників українського руху. До «Списку осіб, яких рекомендує у гласні Одеської міської думи прогресивна група виборців», що був опублікований напередодні виборів на першому шпальті «Одесских новостей», потрапили: «Климович Петро Титович, директор товариства взаємного кредиту» та «Луценко Іван Митрофанович, лікар»[26]. Обидва вони обрані не були (Климович набрав 297 голосів, Луценко — 203). Проте це була не їхня особиста поразка, а поразка «прогресивної групи» загалом. Перемогли «семинарці» (серед них велика група багатих російських купців, які боялися надання євреям рівних з християнами прав). «Це було 23 березня 1907 р., — зазначав кореспондент «Одесских новостей», — Вибори в гласні Одеської міської думи. Вели боротьбу

прогресивні та реакційні елементи. Їй перемогли реакційні. Перемогли, загалом, невеликою кількістю голосів, Але перемогли...»[27]. Деякі прогресивні діячі, яким все-таки вдалося отримати звання гласних, виявили небажання виконувати «роль... декоративну, що служитиме для кращого ефекту виступів чорносотенної більшості», й добровільно пішли у відставку. П. Климович, який після певних змін у складі новообраної одеської думи мав отримати звання «кандидата в гласні», також добровільного від нього відмовився. Між іншим, П. Климович як виборець й особа, що брала участь у підрахунку голосів, подав скаргу, де вказав на серйозні порушення, які мали місце під час проведення виборів. Розгляда скарги П. Климовича виявив, що порушення насправді були, зокрема, невідомо куди поділися 526 «купонів» виборців. Одеський градоначальник, який був на боці реакційної групи, після розгляду скарг (між іншими подав скаргу і Луценко) вирішив, що втрата 526 голосів не могла істотно вплинути на вибори й затвердив склад нової одеської думи[28]. Пізніше цю міську думу доби післяреволюційної реакції історики охрестили «чорносотенною».

У наступний період П. Климович, хоч і не брав безпосередньої участі в міському самоврядуванні Одеси, проте працював в багатьох організаціях та установах, зокрема у сфері економіки та фінансів: обіймав посаду заступника голови Одеського відділення Російсько-Англійської Торговельної палати, був головою Економічного відділу Одеського відділення Російського Технічного товариства, а також головним представником С.-Петербурзького товариства страхування в Одесі. Водночас він був «почесним старшиною» будинку для прочан («Странноприимного дома»), почесним мировим судією, членом Одеського слов'янського благодійного товариства[29] (В.Кузьменко, відзначає, що у зазначеного товариства Одеси «на відміну від подібних товариств інших міст, що стояли на позиціях російського централізму, була певна українська орієнтація»[30]) тощо. Наприкінці XIX

— початку XX ст. В. Климович мешкав в Одесі за декількома адресами: спочатку на вул. Князівській № 2, потім на Новосельського № 64, пізніше тривалий час у власній дачі на 13 станції Великого фонтану, а ще пізніше на вул. Старопортофранківській № 22. Як і раніше, Климович перебував на значних посадах у Одеському товаристві взаємного кредиту. Петро Титович був й серед осіб, які потрапили до списку «Списку уповноважених одеського товариства взаємного кредиту обраних на трьохріччя (1918 — 1920 рр.)». У цьому списку були найавторитетніші особи міста й серед них

— Іван Ліпа[31]. Звичайно, що відбуті до кінця свій термін уповноваженим цієї поважної одеської кредитної установи (у 1918 р. вона мала відзначити своє 50-річчя) не судилося.

В період відродження Української державності відданість П. Климовича українській справі та його досвідченість у економічній і, зокрема,

фінансовій сфері звернули увагу уряду країни. 5 квітня 1918 р. на Раді народних міністрів УНР за поданням В. Голубовича (діяльність якого також була пов'язана з Одесою) П. Климовича було призначено на посаду управляючого Міністерства фінансів. Відвідавши у своєму новому званні Одесу (від 7 до 12 квітня), П. Климович дав інтерв'ю «Одесским новостям». Газета, яка залишалася прихильною до Климовича, повідомляла, що він «приймав привітання з приводу свого призначення не без певного виразу гіркоти» й «на звання своє дивиться, як важке на завдання, що випало на його долю, як на своєрідний хрест». «Момент надзвичайно складний та відповідальний, — зазначав П. Климович, — взятися у таку хвилину за відповідальну роботу з управління міністерством фінансів — це взяти на себе майже непосильну місію. Проте іншого виходу не було: мене викликали й заявили, що відповіді не може бути... Постаралися в цьому відношенні прем'єр Голубович й міністр юстиції Шелухин, які добре мене знають... Довелося погодитися... Ніколи ще не відчувалася така відсутність людей, як тепер й будь-яка нова людина є надзвичайно цінною для українського уряду. Разом з посадою управляючого міністерством фінансів залишається також й посада міністра фінансів, який залишається на своєму посту. Я би, звичайно, не погодився увійти до кабінету міністрів, якщо щодо мого призначення не було спільної волі ради міністрів й членів ради». Між іншими питаннями (стосунки Одеси та Києва, майбутнє Української Центральної ради та ін.), П. Климович у своєму інтерв'ю висловив прихильність до української партії соціалістів-федералістів (ця партія соціальною програмою була близькою до російської ліберальної Партії народної свободи, так званих «кадетів», з якою Климович неодноразово співпрацював до 1917 р.). «До теперішнього часу, — стверджував П. Климович, — я не належав до жодної української політичної партії, але до моїх переконань найближчою є партія соціалістів-федералістів. До цієї партії я, ймовірно, й долучуся. Насамперед Україна має перетворитися й зміцніти як незалежна держава. Їй лише тоді вона буде мати можливість вступити у яку-небудь федерацію. Говорити про те з ким ми укладатимемо федерацію, ще передчасно...»[32].

Лише 25 днів працював Петро Титович на чолі міністерства фінансів УНР. Проте з опублікованих документів Центральної ради видно наскільки напруженою була його робота у цей час: оформлено фінансові угоди з Німеччиною, розроблено закон щодо поштових та телеграфних тарифів, затверджено умови продажу вина й коньяку, знайдено гроші для кредитування закупівлі у селян продовольства та для виплати додаткової заробітної платні для працівників Одеського порту, здійснювалися фінансові справи пов'язані з ліквідацією військових громадських організацій, з'ясовано «потребу для України мати біжучий рахунок в германських банках», визначено тарифи утримання для державних службовців,

вирішено численні бюджетні питання, розроблено подання щодо випуску білетів державної скарбниці та інших цінних паперів УНР, а також положення про внутрішню залізничну позику тощо[33]. Отже, невтомна енергія Петра Титовича непогано прислужилася й відродженій незалежній Українській державі. Діяльність П. Климовича як міністра позитивно оцінюють й сучасні дослідники фінансової політики Центральної ради (зокрема, П. Гай-Нижник та ін.).

За відомостями з історичної літератури, П. Климович, після розпуску 30 квітня 1918 р. ради міністрів УНР гетьманом П. Скоропадським, участі в роботі українських урядів не брав. Після повернення до Одеси він продовжував перебувати у правлінні Одеського товариства взаємного кредиту у досить нелегкий період його діяльності (так 2 липня 1918 р. відбулися загальні збори уповноважених цього товариства, головою яких було «обрано колишнього міністра фінансів П.Т. Климовича»[34]). Водночас П. Климович брав участь в українському русі. Після падіння гетьманської влади в Україні й перемоги Директорії УНР, Одеса в грудні 1918 р. потрапила під контроль військ Антанти[35]. У березні 1919 р. за вибором «місцевої української громади» П. Климовича було призначено до комітету при французькому генералі А.Ж. д'Ансельмі, як представника інтересів українців Одеси. Одеська українська газета «Нові шляхи» коментувала це призначення так: «Запрохання П.Т. Климович “в склад технічного комітету при штабі ген. д'Ансельма в українських колах трактується як симпатичне явище уваги до національного українського питання. Відомо, що П.Т. Климович, за часи Центральної Ради занімав в кабінеті Голубовича пост міністра фінансів, на яку посаду він згодився завдяки С.П. Шелухину. В Одесі П.Т. Климович кілька літ займає пост голови правління О-ва Взаємного кредиту. П.Т. Климович приймає участь в національно-суспільному житті народу; зараз він є головою Української Національної Ради»[36].

Залишаючись в Одесі, П.Т. Климович продовжував діяльність у складі «Просвіти». Саме з цією організацією була пов'язана його трагічна смерть. Як з'ясував за матеріалами архіву СБУ сучасний історик Є.Петровський, Петро Титович Климович потрапив до списку з 157 осіб — переважно членів «Просвіти», які були заарештовані Одеською Губ.ЧК з 30 травня до 8 червня 1920 р. за участь у «підпільній петлюрівській організації». Після засідання Губ.ЧК 14 червня 1920 р. більшість з них, в тому числі й П. Климович, були розстріляні[37].

Життя та діяльність П. Климовича безперечно потребують подальшого вивчення із широким залученням архівних матеріалів. Постає такого масштабу, з огляду на її роль в українському державному відродженні та історії міського самоврядування Одеси, заслуговує на цілу монографію. Водночас, слід зазначити, що вивчення життєвого шляху П. Климовича

так само, як багатьох його соратників з Одеси, доводить необґрунтованість оцінок українських міністрів доби Центральної Ради, як людей випадкових та «непрофесіоналів», Одеса виховала для Української національної революції та відродженої Української державності не лише палких патріотів, але й здібних фахівців: правників, фінансистів, лікарів та ін.

Література

1. *Маркевич А. И.* Двадцатипятилетние императорского Новороссийского университета. — Одесса, 1890. — С. XLII.
2. Список студентов и посторонних слушателей императорского Новороссийского университета за 1876 — 1877 академический год. — С. 50-51.
3. *Дмитрієнко М. Ф.* Климович Петро Титович // *Енциклопедія історії України.* - К., 2007 - Т. 4. - С. 350.
4. *Болдырев О.* Одеська громада. — Одеса, 1994. — С. 93.
5. *Кузьменко В. Б.* Український культурно-визвольний рух в 90-х роках XIX ст. (на матеріалах Півдня України). Дис. на здоб. ступ. канд. іст. наук. — Одеса, 1999. — С. 71, 146.
6. *Зленко Г.Д.* Голова міської думи П.О. Зелений // *Ми — одесити.* — Одеси, 2008. — С. 201-203.
7. *Известия Одесской городской думы (далі — ИОЩ).* — 1899. — № 22. — С. 1583
8. *Одесские новости (далі г- ОН),* —196)1. — 25 марта, 6 апреля, 26 апреля.
9. *Тимченко Я.* Офіцерський корпус армії УНР 1917 — 1921 рр. Кн. 1. — К., 2007. — С. 177 - 178.
10. *ОН.* — 1904. — 10 апреля, 15 апреля, 18 апреля, 21 апреля, 28 апреля, 29 апреля, 30 апреля, 2 мая, 12 мая.
11. *Г Поездка гласных // ОН.* — 1904. — 16 мая.
12. *Еще одно поражение управы // ОН.* — 1904. — 21 мая.
13. *В обществе взаимного кредита // ОН.* — 1904. — 23 мая.
14. *ОН.* - 1904. - 24 мая.
15. *Ян. Старая дума // ОН.* — 1905. — 4 января.
16. *ИОГД.* - 1907 - № 1-2. - С. 77,79.
17. *ИОГД.* - 1907 - № 7-8. - С. 880,881.
18. *Мисечко А. I.* Украинский рух в Одесі в другої половині XIX — початку XX ст. (до 100-ліття одеської «Просвіти») — Одеса, 2006 — С. 141.
19. *Незнакомец. Наша галерея // ОН.* — 1906. — 27 августа.
20. *ИОГД.* - 1907 - № 7-8. - С. 631,632,639.
21. *ИОГД.* - 1907 - № 1-2. - С. 59,84.
22. *ИОГД.* - 1907. - № 7-8. - С. 642,643.
23. *Луценко И.* К предстоящим выборам в думу // ОН. — 1907. — 21 января.
24. *ОН.* - 1907 - 23 января.

Четверті липівські читання

25. ОН. — 1907. — 30 январа.
26. ОН. - 1907 - 22 марта.
27. Лоэнгрид. «Они» победили // ОН. — 25 марта
28. ОН. — 1907. — 28 марта, 29 марта, 6 апреля.
29. Відомості взяті з «Адрес-календарей Одесского градоначальства» за 1907 — 1915 рр.
30. *Кузьменко В.* Вказана праця. — С. 103.
31. Отчет Одесского общества взаимного кредита за 1917 год. — Одесса, 1918.
32. У П.Т. Климовича // ОН. — 1918. — 9 апреля (27 марта).
33. Українська Центральна Рада. - К.,1997. - Т. 2. - С. 274,276,279,285,289,291, 292,298,310,312,317,325.
34. Одесский листок. — 1918. — 4 июня.
35. *Файтельберг-Бланк В. Р., Савченко В. А.* Одесса в эпоху войн и революций. 1914 - 1920. Очерки. - Одесса, 2008. - С. 116 - 124.
36. Нові шляхи. — 1919. — 19 (6) березня.
37. *Петровський Е.П.* Одеська «Просвіта» в 1918 — 1920 роках (за матеріалами УСБУ в Одеській області) // Південь України: Етноісторичний, культурний та релігійний виміри. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Одеса 26 жовтня 2007 р.). — Одеса, 2007 — С. 296,299.